

Эсенкулов Н.Ж.

РЕСПУБЛИКАДАГЫ ЖАЛПЫ БИЛИМ БЕРҮҮЧҮ МЕКТЕПТЕРДИН АБАЛЫ

Эсенкулов Н.Ж.

СОСТОЯНИЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ РЕСПУБЛИКИ

Кыргызстандын келечеги, экономикасынын гүлдөп өсүшү, өлкөдөгү билим берүү саясатына жана сапаттуу билим берүүнү камсыз кылууга жараша болот. Билим берүү Кыргыз Республикасынын артыкчылыкка ээ стратегиялык багыты, элибиздин билим окууга болгон умтулуусу бул багытта жакшы ийгиликтерге жетишүүгө ыңгайлуу шарт түзөт. Сапаттуу билим берүүнү дүйнөлүк практика көрсөткөндөй:

– биринчиден, жалпы билим берүүчү мектептердин мезгил талабына жооп берген кадрлар менен жетишээрлик санда камсыз болушуна;

– экинчиден, мектептерде окуу процессин сапаттуу уюштуруу үчүн зарыл болгон окуу программалары, стандарттары, окуу китептери, окуу методикалык материалдар, аудиториялар, компьютерлер, эмеректер жана башка материалдар менен жетишээрлик санда камсыз болушуна;

– үчүнчүдөн, эң негизгиси окуучулардын сапаттуу билим алууга болгон умтулуусуна жана коомчулуктун сапаттуу билим алууга жасаган мамилесине жараша болот.

I. Республикадагы жалпы билим берүүчү мектептер жөнүндө жалпы мүнөздөмө

Республикада мектептик билим берүү системасы үч баскычтан турат:

- жалпы башталгыч - 1-4 класстардан;
- жалпы негизги - 5-9 класстардан;
- жалпы орто - 10-11 класстардан.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жөнүндөгү мыйзамына ылайык, республиканын

баардык жарандары жалпы башталгыч жана жалпы негизги мектепте окууга милдеттүү.ⁱ

2007-2008 окуу жылында республика боюнча 2183 мектеп, анын ичинде: 170 башталгыч, 169 негизги, 1739 орто, 20 мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн мектеп, 70 мектеп интернаты, 45 лицей, 108 гимназия жана 15 кечки мектеп балдарга билим берүүдө. Ошол эле 2007-2008 окуу жылында жалпы республика боюнча 1 миллион 83 миң 413 бала окуп, анын ичинен 16560 бала башталгыч, 35386 бала негизги, 100473 бала орто, 3084 бала мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн мектептерде, 18201 бала лицейлерде, 96293 бала гимназияларда, 20295 бала мектеп интернаттарда жана 3352 бала кечки мектептерде билим алышууда.ⁱⁱ Республика боюнча көрсөтүлгөн 2007-2008 окуу жылында 72097 мугалим жалпы билим берүү системасында эмгектенген.

Ошол эле 2007-2008 окуу жылында өлкө боюнча 55 жеке менчик мектеп иштеп, анын ичинде 6 башталгыч, 2 негизги, 32 орто, 1 мүмкүнчүлүгү чектелген балдар үчүн мектеп жана 14 мектеп интернат балдарга билим берүүдө.ⁱⁱⁱ

Республикадагы мектепте билим берүү системасында лицейлердин, гимназиялардын жана жеке менчик мектептердин пайда болушу биринчиден, билим берүү системасы да рынок экономикасынын шарттарына ыңгайлашып жаткандыгынын күбөсү болсо, экинчиден мектептердин ортосунда конкуренцияны пайда кылды.

Республикадагы мамлекеттик жана жеке менчик мектептердин жана окуучулардын аймактар боюнча саны. (2007-2008 окуу жылында)

Таблица 1.

Аймактар	Аймактардагы калктын саны	Күндүзгү мамлекеттик мектептердин саны	Жеке менчик мектептердин саны	Жалпы окуучулардын саны	Жеке менчик мектептерде окуган окуучулардын саны
Республика боюнча	5190000	2168	55	1080061	15665
Баткен облусу	423200	225	2	98693	520
Жалал-Абад облусу	973500	470	4	227999	1188
Ысык-Көл облусу	430900	196	2	92108	437
Нарын облусу	268700	136	1	61934	207
Ош облусу	1065000	521	1	240248	397
Талас облусу	216000	116	2	49775	489
Чүй облусу	756700	325	12	110260	9230
Бишкек шаары	806300	123	27	110260	9230
Ош шаары	249500 ^{iv}	56	4	53689	1410 ^v

Республика боюнча орточо бир мектепке 498 окуучу туура келсе, бул көрсөткүч Талас облусунда 429 окуучу, Бишкек шаарында 896 окуучу, Ош

шаарында 958 окуучу туура келет. Жеке менчик 55 мектептин 39у Бишкек шаары менен Чүй облусунда жайланышкан.

Республика боюнча жалпы окуучуларды жынысы боюнча бөлгөндө, 1080061 окуучунун 544753 эркек балдар, 535308 кыздар, мекен коргоочулары 2007-2008 окуу жылында кыздарга караганда 9445 балага көптүк кылат. Бирок, белгилей кетчү нерсе Бишкек шаарында негедир кыздар балдарга караганда 1170 ке көптүк кылса, Ош шаарында кыздар балдарга караганда 103 кызга көп болгон.^{vi}

Эми билим берүүнүн сапатына таасирин тийгизген факторлордун бири класстардын толтурулушун карап көрсөк. Республика боюнча биз карап жаткан 2007-2008 окуу жылында орточо ар бир класска 24 бала туура келсе, ошол эле мезгилде Бишкек, Ош шаарларында бул көрсөткүч 30-35 балага барабар. Бир караганда жогорудагы көрсөткүч өлкөдөгү мектептердин орточо толтурулушу жакшы эле көрүнгөнү менен бул жерде жакынкы арада проблемалар пайда болушу мүмкүн. Ички жана тышкы миграциянын негизинде, айыл мектептеринин класстарынын орточо толтурулушу жылдан жылга азайып баратат. Эгерде ушул тенденция улана берсе класстар толбой калып, мектептердин өзгөчө жогорку класстары жабылып калышы мүмкүн, анда калган окуучулар коңшу айылдарга барып билим алууга аргасыз болушат. Республикадагы типтүү долбоор менен салынган кээ бир мектептердин окуучулардын санынын азайып кеткендигине байланыштуу жарымы жабык турган фактылар бар. Кийинки кезде өкмөт бюджеттин эсебинен жаңы мектептерди активдүү кура баштады, бул жакшы, бирок мектептерди курууда, айылдын келечеги, класстардын толтурулушу терең изилденип, анан курулса туура болчудай.

Эми окуучулар жөнүндөгү маалымат толук болуш үчүн, республика боюнча окуучулардын окуган тили боюнча көрсөткүчкө токтололу. Окуучулардын окуган тили боюнча бөлүнүшүн тактоо, биринчиден өлкөдө канча окуучу кайсы тилде окугандыгын гана тактоо үчүн эмес, улуттар аралык мамилелерди жакшыртуу, ар кандай тилде окуган окуучуларды окуу китептери жана сапатуу билим берүү үчүн, зарыл болгон кадр маселесин, материалдык техникалык базаны түзүү үчүн, экинчиден мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдын ишке ашыруу үчүн, үчүнчүдөн өлкөдө тил саясатынын жүргүзүүнүн перспективаларын аныктоо үчүн да керек. 2007-2008 окуу жылында өлкөдө 1388 кыргыз, 195 орус, 129 өзбек, 3 тажик тилиндеги, окуу бир тилде жүргүзүлүүчү мектептер, окуу эки тилде жүргүзүлүүчү 453 мектеп, анын ичинде 338 кыргыз-орус, 50 кыргыз-өзбек, 2 кыргыз-тажик, окуу орус-кыргыз-өзбек-тажик тилинде жүргүзүлүүчү 17 жана орус-өзбек-тажик тилинде жүргүзүлүүчү бир мектеп окуучуларга билим берүүдө.^{vii}

Үстүбүздө 2007-2008 окуу жылында 1388 кыргыз мектептеринде 509973 окуучу, 195 орус мектептеринде 120523 окуучу, 129 өзбек мектептеринде 70968 окуучу, 3 тажик мектебинде 2040 окуучу билим алган. Окуу аралаш тилде

жүргүзүлгөн, 338 кыргыз-орус мектептеринде 275545 окуучу, 50 кыргыз-өзбек мектептеринде 29080 окуучу, 1501 окуучу 2 кыргыз-тажик мектебинде, 50821 окуучу 43 өзбек-орус мектептеринде, 825 окуучу эки өзбек-тажик тилиндеги мектептерде, 17682 окуучу окуу орус-кыргыз-өзбек-тажик тилдеринде жүргүзүлгөн 17 мектепте жана 1103 окуучу орус-өзбек-тажик мектебинде билим алууда.^{viii}

Ошентип, жалпылай келгенде республика боюнча 1388 мектепте окуу кыргыз тилинде жүргүзүлсө, 370 мектепте кыргыз класстары башка тилдеги класстар менен аралаш окушат. Окуу орус тилинде 195 мектепте жүргүзүлсө, 399 мектепте орус класстары башка тилдеги класстар менен чогуу окушат. Окуу өзбек тилинде 129 мектепте жүргүзүлүп, дагы 242 мектепте өзбек класстары, башка тилдеги класстар менен аралаш окушат. Акырында, өлкөдө 3 тажик жана 22 тажик класстары бар мектептер бар.

2007 жылдын башында республиканын жалпы калкынын 69% пайызын кыргыздар, 14% пайызын өзбектер, 9% пайызын орустар, 1% пайызын уйгурлар менен дунгандар, 6% пайызын башка улуттардын өкүлдөрү түзгөндүгүн эске алсак,^{ix} анда жалпы калктын 9% пайызын түзгөн орустарга 6% пайызды түзгөн башка улуттардын өкүлдөрүн орус тилдүүлөр деп, 9% пайызды 6% пайызды кошуп, бир пайыздан уйгурлар менен дунгандар да балдарын орус тилиндеги мектептерге беришет деп эсептесек анда жалпы орус тилдүүлөр өлкөдөгү калктын 17% пайызын түзөт. Республикада окуу орус тилинде жүргүзүлгөн жана орус тилиндеги класстары бар мектептердин саны 594 бул жалпы мектептердин 26% пайыздан ашыгыраагын түзөт. Бул республикадагы 9% пайыз орустардан башка жалпы калктын 20% пайызга жакыны балдарын окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде же орус класстары бар мектептерде окутушаарын көрсөтүп турат.

II. Жалпы билим берүүчү мектептердеги кадр маселеси.

2007-2008 окуу жылында республика боюнча 72097 мугалим окуу процессин камсыз кылса окуу жылынын аягында 71167 мугалим калган. Жалпы билим берүүчү мектептерде 58455 аял, 13642 эркек мугалим эмгектенген.

Республикадагы жалпы билим берүүчү мектептердеги 72097 мугалимдин 56756сынын жогорку кесиптик, 5572 мугалимдин бүтпөгөн жогорку кесиптик билими бар. 8470 мугалим орто кесиптик билимге ээ. 2007-2008 окуу жылында 1299 киши атайын педагогикалык билимдери жок болсо да, мугалимдик кесипте эмгектенишүүдө. Коомчулукка жалпы билим берүүчү мектептердин 70% пайызы пенсия жана пенсия жашына жакын калган мугалимдер иштешет деген маалыматты билим берүү жана илим министрлигинин өкүлдөрү мезгил-мезгили менен маалымдап турушат. Иш жүзүндө,

мектептердеги кырдаал бир топ башкача. Республикадагы жалпы мугалимдердин 16,3 % пайызы 25 жашка чейинки жаш мугалимдер, мугалимдердин 26,4% пайызын 26 жаштан 36 жашка чейинкилер, 30,9% пайызын 37ден 47 жашка чейинкилер, 21,6% пайызын 48 жаштан 58 жашка чейинкилер түзөт. Өлкөдөгү жалпы мугалимдердин 4,9% пайызы 59 жаштан улуулар. Республикадагы мугалимдердин 36,4% пайызынын педагогикалык стажы 19 жыл жана андан ашык болсо, 30,5% пайызынын педагогикалык стажы 9 жылдан 18 жылга чейин, 17% пайызы 4 жылдан 8 жылга чейин мугалимдик кесипте эмгектенгендер болсо, 16% пайызы педагогикалык стажы 3 жылга чейинкилер.^x

2007-2008 окуу жылында штаттык расписание боюнча республикада 74861 мугалим иштеш керек болсо, иш жүзүндө 71167 мугалим иштеп 3694 мугалим жетишкен эмес. Жалпы билим берүүчү мектептердин 57% пайызында ар кандай сабактар боюнча мугалимдер жетишпейт.

Республика боюнча жалпы билим берүүчү мектептер чет тилдери жана математика мугалимдери менен 87% пайызга, орус тил жана адабияты боюнча 88% пайызга, физика сабагы боюнча 91% пайызга, информатика боюнча 92% пайызга камсыз болгон.^{xi} Бул, жогорудагы сабактар мугалимдер жетишпеген мектептерде, жакшы дегенде башка адис эмес мугалимдер тарабынан өтүлүп турат, же такыр эле өтүлбөйт дегендик. Эгерде бүгүнкү күнү жогорку окуу жайлардын педагогика адистигинде окуп жаткан студенттердин жалпы саны 60 миңден ашык экендигин, ар жылы педагогика адистигин 10 миңге жакын адам бүтүрүп чыгып жаткандыгын эске алсак, мектептерде мугалимдердин жетишпей жаткандыгынын себеби педагог адистерди даярдабай жаткандан эмес, мугалимдик кесиптин коомдо, кадыр баркынын төмөндүгүнөн, эмгек акынын аздыгынан, экендигинде.

III. Жалпы билим берүүчү мектептердин материалдык техникалык базасы. (2007 жылдагы изилдөө маалыматтары боюнча)

Республика боюнча 2168 мектеп болсо анын ичинен 7,9% пайызы башталгыч, 9,5% пайызы негизги жана 82,6% пайызы орто мектептер. Жалпы билим берүүчү мектептердин 53,1% пайызы бир кабаттуу, 27,5% пайызы эки кабаттуу, 20,8% пайызы үч кабаттуу жана 0,8% төрт кабаттуу мектептер. Окуу процессинде жалпы өлкөдөгү мектептердин 77% пайызында эки сменада жүргүзүлөт. Республика боюнча аудиториялар жетишпегендиктен 86 мектепте сабак үч сменада өткөрүлөт.

Жалпы билим берүү системасындагы эң оор, көптөгөн финансы каражаттарды талап кылган маселе жаңы мектептерди куруу проблемасы. Республикадагы 2168 мектептин 134 мектеби 1940 жылга чейин курулган мектептер, бул мектептердин курулганына 70-80 жыл болгондугун, көпчүлүгү типтүү эмес долбоор менен курулганын эске алсак,

бул мектептердин ордуна жаңы типтүү долбоор менен, жер титирөөгө туруштук бере алган мектептерди куруу мезгил талабы. Советтер Союзу от күйгөн согуш жылдарында да мектеп курулушун токтоткон эмес. 1941-1950 жылдарда республикада 42 мектеп курулган. 1951-1960 жылдарда 158 мектеп пайдаланууга берилген.

Ошентип, Совет бийлигинин 40 жылга жакын мезгилинде өлкө боюнча 334 мектеп курулган. 1960 жылдардан баштап Союз таргаганга чейин же 1961-1990 жылдарда республикада 1410 мектеп курулган же орточо эсеп менен жылына 47 мектеп ишке берилип турган. 1991 жылдан 2007 жылга чейин ар кандай кошумча курулуштар менен 400дөй мектеп курулган.

Өлкөдөгү 2168 мектептин 52,8% пайызы гана типтүү долбоор менен курулса, 46,% пайызы типтүү эмес долбоор менен курулган. Жалпы билим берүүчү мектептердин 31% пайызы же 700 жүзгө жакын мектептер сейсмикалык жактан туруштук берүүсү эске алынбастан курулган мектептер. Республикадагы мектептердин 56% пайызы бышкан кирпичтен, 17% пайызы каркасы темир бетон, дубалы бышкан кирпичтен, 11,7% пайызы чогултма щиттен (жыгач), 7,2% пайызы чогултма темир бетондон, калган 13,7% пайызы же башкача айтканда 250 гө жакын мектеп чийки кирпичтен, самандан курулган мектептер.

Чүй облусундагы мектептердин 76,3% пайызы, Бишкек шаарындагы мектептердин 75,6% пайызы, Ош шаарындагы мектептердин 67,9% пайызы типтүү долбоор менен курулган мектептер.^{xii} Республиканын башка аймактарында типтүү долбоор менен курулган мектептер жалпы аймактагы мектептердин 40-45% пайызын түзөт.

Республикадагы жалпы билим берүүчү мектептердеги көйгөйлүү маселе мектептерди кышында жылуулук менен камсыз кылуу. Өлкөдөгү 2168 мектептин 10% пайызы борборлоштурулган жылытуу системасына кошулган. Калган мектептердин 42,3% пайызы көмүр менен 45,5% пайызы электр энергиясы менен, 12 мектеп газ, 7 мектеп мазут менен жылытылат.^{xiii} Өлкөдөгү көмүр менен жылытылган мектептер, көмүрдү ыйлап-сыктап бюджеттин эсебине даярдап алып кыштан чыгышса, электр энергиясы менен жылытылган мектептер электр энергиясы менен камсыз болушуна жардам кылышат. Ошондуктан, өкмөт электр энергиясы менен жылытылган мектептерди көмүргө которуу маселесин карап, бул иш чараны ишке ашыруу болжол менен 640 миллион сомду талап кылаарын эсептеп чыккан.

Өлкөдөгү мектептерди көмүр менен камсыз кылуу да оңой эмес, анткени республикада көмүрдүн запасы жетиштүү болгону менен аны казып алуу жана керектөөчүлөргө жеткирүү чоң проблема. Көмүр өндүрүү тармагы кризистен чыга албай келе жатат. Өлкөнүн көмүргө болгон муктаждыгы,

Казакстандан сатып алынган импорттук көмүрдүн эсебинен канаттандырылып келүүдө.

Жалпы билим берүүчү мектептерде сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуучу факторлордун бири окуучуларды мезгил талабына жооп берген сапаттуу окуу китептери менен камсыз кылуу. Бул маселе жылдан жылга чечилгендин ордуна татаалдашып, билим берүүнүн сапатына тескери таасирин тийгизүүдө. 2007-2008 окуу жылында өлкөдөгү окуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 17% пайызында окуучулар окуу китептери менен 50% пайыздан да аз камсыз болсо, окуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 18% пайызында гана окуучулар окуу куралдары менен 80% пайыздан көбүрөөк камсыз болгон. Ошентип окуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 18% пайыз окуучулары үй тапшырмаларын даярдоо жана сабакка өз алдынча даярдануу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде деле акыбал канаттандыраарлык эмес. Орус мектептеринин окуучуларынын 30% пайызы окуу куралдары менен 50% пайызга чейин камсыз болсо, 24% пайызы окуу куралдары менен 80% пайыздан ашыгыраак камсыз болгон.

Эгерде жалпы билим берүүчү мектептерди сапаттуу окуу куралдары жана көмөкчү материалдар менен камсыз кылуу маселесин чечпесек, элибиздин сыймыгы болгон жалпы сабаттуулугубузду жоготуп алуу коркунучу пайда болууда. Бул маселени кечиктирбей чечүүнүн менимче төмөнкүдөй жолдору бар:

– дүйнөлүк тажрыйбага таянып табыгый илимдер боюнча окуу китептерди өзүбүздүн шартка ылайыктап которуп алуу;

– кыргызстандын тарыхы, географиясы, тили, адабияты боюнча окуу китептерин түзүү үчүн ар бир предмет боюнча окумуштуулардан, практик мугалимдерден жана башка тиешелүү адистерден турган бир нече чыгармачыл топторду түзүп, аларды иштеп аткан жерлеринен убактылуу бошотуп, жакшы маяна коюп берип, окуу китептерин жаздыруу;

– Окуу китептерин эркин сатыкка чыгаруу.

Жалпы билим берүүчү мектептерди компьютер менен камсыз кылуу. 2007-2008 окуу жылында республика боюнча 14344 компьютер болуп, орточо өлкө боюнча ар бир мектепке 7ден компьютер туура келсе, көптөгөн алыскы айыл мектептеринде компьютер такыр эле жок. Мамлекеттин жыл сайын жалпы билим берүүчү мектептерди компьютер менен камсыз кылуу үчүн бюджеттен 100 миллион сом бүлүп бериши колдоого алаарлык иш.

Билим берүү системасындагы Союздан бери чечилбей келе жаткан маселе өлкөдөгү мектептерди спорт зал менен камсыз кылуу. Республикадагы мектептердин 48,9% пайызын гана спорт залдары

бар. Спорттук залы бар мектептердин 60% пайызы, керектүү спорт инвентарлары менен жабдылса, калган 40% пайызы спорттук залы болгону менен, спорт инвентарлары менен камсыз болгон эмес. Бул көрсөткүч аймактар боюнча жалпы республикалык көрсөткүчтөн да төмөн. Алсак, Баткен облусу боюнча спорт залы бар мектептер облустагы мектептердин 37,8% пайызын түзсө, Жалал-Абад облусунда 44,7% пайызды, Ысык-Көл облусунда 40,8% пайызды, Нарын облусунда 48,5% пайызды, Ош облусунда 34,7% пайызды, Талас облусунда 42,2% пайызды, Чүй облусунда 73,8% пайызды, Бишкек шаарында 89,4% пайызды, Ош шаарында 69,6% пайызды түзөт.^{xiv} Бул маалымат аймактар арасында, жалпы билим берүүчү мектептердин спорттук залдар менен камсыз болушу боюнча Чүй облусунда абал салыштырмалуу бир топ жакшы чечилгендигин, Ош, Баткен, Ысык-Көл облустарында абал оор экендигинен кабар берип турат.

Жыйынтыктап келгенде жогорудагы көрсөткүч республикадагы жалпы билим берүүчү мектептердин жарымынан көбүрөөгүндө спорт залдын жоктугунан, дене-тарбия сабагы өзгөчө кыш айларында, жаанчачын күндөрдө дээрлик өтүлбөйт, өтүлсө да сапаттуу өтүлбөйт десек болот. Эгерде, алыскы тоолу айылдарда кыштын узакка созулаарын эске алсак, кырдаал андан да оорлошуп кетет. Жалпы билим берүүчү мектептердеги спорттук залдардын жоктугу, спорттун ар кандай түрлөрү боюнча секцияларды уюштуруп, өлкөдөгү массалык спорту көтөрүүгө да тескери таасирин тийгизүүдө.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү мыйзамы 16 статья. Мектепте билим берүү. // Шаг за шагом... Сборник материалов по образовательной деятельности и перспективы её развития в Кыргызской Республике. Бишкек – 2003. 16 бет.
2. Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим. Статистикалык жыйнак. Бишкек – 2008. 9 бет.
3. Ошол эле жерде 50 бет.
4. Социальные тенденции Кыргызской Республики. Выпуск 3. Бишкек-2008. 20 бет.
5. Кыргыз Республикасындагы билим бетүү жана илим... 54-55 беттер.
6. Ошол эле жерде 56-57 беттер.
7. Ошол эле жерде 63 бет.
8. Ошол эле жерде 63 бет.
9. Социальные тенденции Кыргызской Республики ... 22 бет.
10. Кыргыз Республикасындагы билим берүү жана илим... 68,93 жана 96 беттер.
11. Ошол эле жерде 79 бет.
12. Ошол эле жерде 80 бет.
13. Ошол эле жерде 82 бет.
14. Ошол эле жерде 92 бет.